

İSVEÇ'TE DİN EĞİTİMİ

Aybıçe TOSUN*
E-mail: atosun@ogu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6555-419X>

Kübra Yıldız**
E-mail: kyildiz@ogu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6828-2214>

Citation/©: Tosun, A., & Yıldız, K. (2020). İsveç'te din eğitimi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 129-151.

Öz

Bu makale; İsveç'te yürütülmekte olan din eğitimi, tarihi süreçleri, eğitim politikaları, milli eğitimin amaç ve hedefleri, ülkenin sosyo-kültürel ve dini yapısı, din eğitiminin farklı kademelerdeki içeriği göz önünde bulundurularak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için İsveç'te din eğitimi uygulamaları ile ilgili yapılan çalışmalar ve İsveç Milli Eğitim Bakanlığı'nın din dersleri ile ilgili oluşturduğu içerikler derlenmiştir. İsveç dünyanın en seküler ülkeleri arasında yer almasına rağmen eğitim programında zorunlu din dersi bulunması açısından dikkat çekici bir ülkedir. Zorunlu din dersinin dinlerüstü yapısının gerek farklı dinlere mensup olan gerekse herhangi bir dini eğilimi olmayan öğrencilerin bir arada eğitim almalarını bunun yanında farklı din ve dünya görüşleri ile ilgili bilgilendirmelerini sağladığı söylenebilir. Din dersinin içeriğine bakıldığında geleneksel İskandinav inancı, Sami topluluklarının dini pratikleri ve dünya dinlerinin derse konu edildiği görülmektedir. Dersin eğitim programında belirtilen hedeflerden öğrencilerin farklı dini inanç ve dünya görüşleriyle ilgili tarafsız bir biçimde bilgilendirmelerini sağlamak, İsveç kültürü ile Hıristiyanlık arasındaki ilişkiyi kavramak ve ahlaki ilkeler ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili bilinç kazanmak en öne çıkanlar arasındadır. Eğitim programının en dikkat çekici özelliklerinden bir tanesi ise din derslerinde öğretimin içeriğinin yerel ihtiyaçlara göre bölgeden bölgeye hatta okuldan okula değişebilmesi durumudur. Millî Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği temel çerçeveye

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

** Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

uygun olmak kaydıyla oluşturulan bu ders içeriklerinin öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler Din eğitimi, İsvetç, İsvetç eğitim sistemi, Din eğitimi yaklaşımları, Avrupa'da din eğitimi.

RELIGIOUS EDUCATION IN SWEDEN

Abstract

This article aims to analyze religious education in Sweden in regards of historical background, education policies of the country, aims and objectives of national education system, social, cultural and religious structure of the country and content of religious education in different levels of school. For this purpose studies which related to religious education in Sweden and document from National Educational Board of Sweden has been examined. Sweden is a remarkable country where religious education is compulsory and it is also one of the most secular countries in the world. It can be said that non confessional religious education in Sweden brings together religious, non-religious students in an interreligious and multicultural setting. The content of religious education consists of ancient Scandinavian belief, Sami belief, Christianity, Islam, Judaism, Hinduism, Buddhism and secular or humanistic worldviews. Some of the important aims of this lessons are to help students to have neutral knowledge and point of view about different beliefs, to grasp relationship between Christianity and Swedish culture, and to have a solid understanding about moral principles, basic human rights and freedom. National educational board determines the basic content and syllabus of religious education but local schools have the right to determine the content of lesson in according to local needs and students readiness.

Keywords: Religious education, Sweden, Education system in Sweden, Religious education approaches, Religious education in Europe.

Giriş

Din ve ahlak eğitimine olan ilgi ve ihtiyaç son yüzyılda yaşanan yerel ve küresel gelişmelere uygun olarak değişmiş ve dönüşmüştür. Özellikle küreselleşme, göçler ve toplumsal değişimlerin din eğitiminden beklentileri etkilediği söylenebilir. Bu etki zaman zaman din eğitiminin varlığı ile ilgili tartışmalara sebep olduğu gibi bazen de din eğitiminin içeriğini ve kullanılan yöntem ve teknikleri belirlemede de kendini göstermektedir. Aynı zamanda toplumların kültürel yapısı, dini kurumlar ile devletin ilişkisi ve toplumsal beklentiler din eğitiminin mahiyetini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Din eğitiminin; içeriğinin,

hedef kitlesinin, yöntemlerinin ve etki alanının büyük değişimler geçirdiği bir dönemde farklı ülkelerde yer alan din eğitimi uygulamalarının incelenmesi yeni bakış açıları geliştirme, programlara eleştirel bir gözle bakabilme ve karşılaştırmalı çalışmalara zemin hazırlayabilme açısından alan yazına katkı sağlayacaktır.

Din Eğitimi dersi; içerik, planlama ve hedefler noktasında ülkeden ülkeye farklılıkların görüldüğü, ülkenin eğitim sistemi, dini kurumlarla ilişkileri, tarihi, politikası, göçmen durumu vb. faktörlerinin etkisine göre şekillenen bir derstir (Berglund, Shanneik, & Bocking, 2016, s. 2). Ancak pek çok ülkede din eğitiminin yapısının oluşturulmasında, bireylerin hukuki olarak dini inancını yaşama özgürlüğü sağlansa da, çoğunluğun ulusal kimliği ve dini inancı ağır basmaktadır (Schreiner, 2002, s. 87). Özellikle ulusal kimliğin belirli bir mezhebe bağlı olduğu yerlerde din eğitimine ait ders programı ve müfredat daha fazla sosyal yapıya ilişkin olarak tasarlanmaktadır. Bununla birlikte tarihsel, siyasal ve göçlerle birlikte yaşanan demografik değişimler ulusal eğitim sistemi içerisinde din eğitiminin ne şekilde yer alacağına etki etmektedir. Çoğu ülkede din dersi zorunlu dersler statüsünde değildir ve müfredatta yer alan dersler de belirli bir mezhebi merkeze almamaktadır. En basit şekilde ifade edecek olursak, din eğitimine ilişkin modelleri genel olarak üç başlık altında toplayabiliriz; devlet okullarında yer verilmeyen din eğitimi, belirli bir mezhebe/dine bağlı din eğitimi ve herhangi bir mezhebe bağlı olmayan din eğitimi (Schreiner, 2014, ss. 166-172; Flesner, 2017, s. 18).

Bazı ülkelerde din ve buna bağlı olarak din eğitimi tamamıyla kişiye özel bir alan olduğu düşünülerek ailenin tasarrufuna bırakılmaktadır. Ebeveynler dilerse çocuklarını belirli bir inanca göre yetiştirebilir, bağlı oldukları mezhebe göre dini eğitim verebilir yahut hiçbir şekilde bireyin bu özel alanına dahil olmazlar. Devlet okullarında din eğitimine yer verilmeyen bu sistem Avrupa'da yalnızca Fransa'da uygulanmaktadır. Ayrıca çeşitli dini cemaatlere ait okullar bulunmakta ve buralarda devlet kontrolünde isteğe bağlı din eğitimi verilebilmektedir (Flesner, 2017, s. 19).

Avrupa ülkelerindeki din ve devlet ilişkilerinin niteliklerine göre sınıflandırılması bu ülkelerde verilen din eğitimine sağlanan imkanları ortaya koymaktadır. Avusturya, Almanya, Litvanya, Polonya ve İspanya'da devlet ve dini kurumlar arasında işbirliği bulunmaktadır. Bu ülkelerde devlet tarafından resmi olarak tanınan dinlere mensup kişiler imtiyaz olmaksızın eşit haklara sahiptir. Bu dinlere ait kurumlar da devletle ilişki kurabilme noktasında aynı mertebededirler. İki farklı dini cemaatin resmi din olarak tanımlandığı Finlandiya ve Hollanda'da ise dinler kurumsallaşma noktasında paralel haklara sahiptir. Böylece farklı din mensupları devlet bünyesinde kendi okullarını kurarak din eğitimi verebilmekte, ayrıca bu okullar için öğretmen yetiştirilebilecek üniversite imkânı sağlayabilmektedir. İsveç ve İngiltere gibi resmiyette tek bir cemaate mensup ülkelere sekülerleşme ile birlikte bir dine/mezhebe dayalı olmayan din eğitimi ideolojisi altında farklı dini gruplar kendi eğitimlerini de verebilmektedir (Berglund J. , 2018, s. 160).

Avrupa’da en yaygın din eğitimi modellerinden biri ise, öğrencilerin inandıkları dine yahut bağlı oldukları mezhebe göre hazırlanan bir müfredatla belirli dini ritüellerin o dine bağlı öğretmenler tarafından verilmesidir. Belçika, Finlandiya, İtalya, İspanya, Almanya ve Avusturya bu modelin uygulandığı ülkeler arasında sayılabilir. Yunanistan, Kıbrıs, İtalya ve Malta gibi ülkelerde içerik ve materyallerin Hristiyanlık öğretilerine göre şekillendiği din eğitimi verilmekte ancak dileyen öğrenciler bu dersten çekilebilmektedir. Lüksemburg, Belçika Flaman Bölgesi, Almanya, Avusturya, Romanya, Finlandiya ve İspanya ülkelerinde ise öğrenciler diledikleri dini geleneklere göre ders alabilir yahut din eğitimi yerine alternatif olarak ahlak dersi görebilirler. Yine her iki dersi de almak istemeyen öğrenciler bundan muaf tutulabilmektedir (Flesner, 2017, s. 19).

İsveç’te sürdürülen din eğitiminde ise tarihi arka planının etkileri görülebilmektedir. Hristiyanlık öncesi İskandinav dinleri, Katoliklik ve Protestanlığın ardından son yüzyılla birlikte sekülerleşen İsveç toplumunda hem geçmiş dinlerin toplumsal yansımalarını hem de seküler yaşam tarzını görmek mümkündür. Buna bağlı olarak okullarda verilen din eğitiminde de bu inançların kültürel izleri güçlü bir biçimde kendini göstermektedir.

Seküler bir yönetim biçimine sahip olan ve vatandaşlarının büyük çoğunluğunun da kendisini seküler/ateist/agnostik olarak tanımladığı İsveç’te zorunlu din eğitiminin varlığı araştırılmaya değer bir konu olarak görülmektedir. Din eğitimi dersleri dünya genelinde tartışmalara konu olmaktadır. Türkiye’de de din eğitimine ilişkin soru ve sorunlar hala güncelliğini korumaktadır. Farklı ülkelerdeki din eğitimi tecrübeleri hakkında bilgi sahibi olmak ve din eğitimi pratiklerinin arka planlarını incelemek soru ve sorunlara ile ilgili bakış açısını geliştirebileceği düşünülmektedir. Bu çalışma ise İsveç’te sürdürülen din eğitiminin; tarihi sürecini ve günümüzdeki uygulamalarını betimsel bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışma doküman incelemesi yöntemi ile oluşturulmuştur. İsveç Millî Eğitim Bakanlığı’nın din eğitimi ile ilgili dokümanları ve konu ile ilgili yapılmış araştırmalar ve diğer akademik çalışmalar derlenerek sistematik bir şekilde sunulmuştur.

1. İsveç’in Dini Yapısı

1593-2000 yılları arasında İsveç Luteryan Evanjelik kilisesi İsveç’in resmi kilisesi ve Hristiyanlık resmi dini olmuştur. 2000 yılından itibaren İsveç Kilisesi devletten ayrılmış ve İsveç’te dini yaşam ve gelenekler gözle görülür bir şekilde değişmiştir. 20. yüzyılın sonlarında İsveç ile ilgili yapılan çalışmalar günümüz din ve devlet ilişkilerini açıklayıcı mahiyette sekülerleşme kuramını konu edinmektedir. Buna göre dini pratikler bireysel alanda yaşatılmaya devam etmekte ancak toplumsal konularda birleştirici yahut yönlendirici güç olma noktasında önemini kaybetmiştir (Kılıç, 2017, s. 224).

İsveçli gençlerin büyük bir kısmı; dinin önceki zamanlarda insanlar tarafından inanılan bir şey olduğu, bilimsel gelişmelerle birlikte bilgi birikiminin artmasıyla modası geçmiş ve insanlık için önemli olmayan bir fenomene dönüştüğü fikrini desteklemektedirler (Schreiner, 2014, s. 40). Günümüzde İsveç’te Hristiyanlık en fazla mensubu olan dinken

Hristiyanlardan sonra en büyük dini grup Müslümanlardır (von Brömssen & Olgaç, 2010, s. 127). Bu iki dinin yanında Yahudilik, Hinduizm ve Budizm de İsveç'te varlık gösteren dinlerdendir.

Günümüzde İsveç dünyanın en seküler ülkelerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir (Reimers, 2020, s. 276). Resmîyette İsveç halkının % 58'i halen İsveç Kilisesi'ne mensup olmasına rağmen bu sayının ilerleyen dönemlerde daha da düşeceği tahmin edilmektedir. Buna karşın yaşanan göçlerle birlikte diğer kilise ve dinlerin üye sayılarında artış olduğu gözlenmektedir. Özgür Kiliseler, Ortadoğu Ortodoks Kiliseleri, Katolik Kilise, Pentekostal Kiliseleri İsveç'teki büyük kiliseler arasında yer alırken, İslam ve Yahudilik de çok sayıda üyesi bulunan dinlerdendir (Sutherland, 2020). Toplumdaki inanç türleri ve mensup sayılarındaki bu artışlar doğal olarak diğer alanlarda da gelişme ve değişimleri beraberinde getirecek, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçların cevaplanması noktasında temel unsurlarda da yenilikler yapılmasını zorunlu kılacaktır.

Tablo 1. İsveç'teki Dini Gruplar

DİNLER	%
Hristiyan	% 61.5
▪ Protestan	% 56.1
▪ Pentecostal	% 1.7
▪ Katolik	% 1.6
▪ Ortodoks	% 1.4
▪ Diğerleri	% 0.8
Müslüman	% 4.4
▪ Sünni	% 2.7
▪ Şii	% 1.6
▪ Diğerleri	% 0.1'den az
Budist	% 0.4
▪ Theravada	% 0.2
▪ Mahayana	% 0.1
▪ Diğerleri	% 0.1
Yahudi	% 0.2
Etnikdindar (Animist, Şamanist vb.)	% 0.2
Hindu	% 0.1
Neodindar	% 0.1
Diğer dindarlar	% 0.2

Dindar olmayanlar (Ateist vb.)	% 32.8
--------------------------------	--------

Hristiyanlık inancına göre şekillenen kiliselere tabi olanların oranı % 61.5 ile çoğunluğu oluştururken, % 32.8 ile herhangi bir inanışa sahip olmayan bireyler ikinci sırada yer almaktadır. İslam ise Hristiyanlık'tan sonra % 4.4 oranında mensubuyla ikinci sırada yer alan semavi dinlerdendir. Bununla birlikte % 0.2 Yahudi, % 0.4 Budist ve % 0.1 Hindu inancını benimseyen gruplar da bulunmaktadır (World Christian Database, 2020).

Göçlerin artması ve İsveç'in son yıllarda oldukça fazla ve çeşitli etnik yapıda göçmenlere ev sahipliği yapması nedeniyle sosyal ve kamusal alanda dinin pratik yönü daha fazla ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da dinin özel alanda yaşanma alışkanlığı değişiklik göstermekte ve resmi mahiyette düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (Kılıç, 2017, s. 247).

2. İsveç Eğitim Sistemi

İsveç eğitim sistemini ağırlıklı olarak yerel yapılanmalar oluşturmakla birlikte merkezi bir yapılanma da mevcuttur. Eğitimin planlanması, programlanması, denetlenmesi ve geliştirilmesi devlete bağlı Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (MOER) tarafından yürütülmektedir. Genel çerçevesi devlet tarafından belirlenen eğitimin uygulanmasında yerel bölgeler, belediyeler ve okul kurulları sorumludur. Bununla birlikte Ulusal Eğitim Ajansı (NAE) adında eğitimde politika üretmeye yardımcı olan, uluslararası işbirliğini arttırmayı amaçlayan ve belediyelere destek sağlayan bir kurum da bulunmaktadır. Eğitimin takip edilmesi ve geliştirilmesi devlete bağlı olarak bu kurumun kontrolü altındadır. Devletin yerel bölgelerdeki denetçisi vasfını gören bu kurum her türlü özel eğitim kurumlarına rehberlik yapmakta ve destek sağlamaktadır (MOER, 2020).

Milli Eğitim ve Araştırma Bakanlığı bünyesinde üç ayrı Bakan barındırmaktadır. Bunlar, Eğitim Bakanı, Ortaöğretim ve Yetişkin Eğitimi Öğretimi Bakanı ve Yükseköğretim ve Araştırma Bakanı'dır. Okullar, Yükseköğretim, Politika Analizi ve Uluslararası İlişkiler, Gençlik Politikası ve Yetişkin Eğitimi, Araştırma Politikası, Ortaöğretim ve Yetişkin Eğitimi, Öğrenci Finansal Destek bölümleri de Bakanlık bünyesinde yer almaktadır (MOER, 2020).

İsveç'te zorunlu eğitim okul öncesi dönemden sonra başlamakta ve dokuz yıl sürmektedir (Osbeck & Skeie, Religious Education at Schools in Sweden, 2014, s. 239). Bunların dışında yine içerikleri bakanlık tarafından belirlenen ve öğrencilerin okul haricinde vakit geçirebildikleri "Pedagojik Bakım ve Serbest Zaman Merkezleri" bulunmaktadır. Bu merkezlerin yürütülmesinde Belediyeler ve aileler finansal destek sağlamaktadır (Albayrak & Birinci, 2017, s. 90). İsveç eğitim sistemi genel olarak okul öncesi (1-6 yaş), kesintisiz/zorunlu ilkokul (7-16 yaş), üst ortaokul/lise (16-19 yaş) ve yetişkin eğitimi düzeylerini kapsamaktadır ve eğitim devlet tarafından ücretsiz olarak verilmektedir.

(Magnusson, 2020, s. 27). Tablo 2'de İsvaç eğitim kademeleri, yaş aralıkları ve sürelerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2. İsvaç Eğitim Sistemi Kademeleri

Eğitim Kademesi	Süre	Yaş
Okulöncesi	1-6 yıl	1-6 yaş
Zorunlu Temel Eğitim (Birinci Aşama)	3 yıl	7-9 yaş
Zorunlu Temel Eğitim (İkinci Aşama)	3 yıl	10-12 yaş
Zorunlu Temel Eğitim (İkinci Aşama)	3 yıl	12-15 yaş
Lise	4 yıl	16-19 yaş

1-5 yaş aralığını kapsayan okulöncesi eğitimde çocukların bakım, gelişim ve öğrenme ihtiyaçları bir bütün olarak karşılanmaktadır. Okulöncesi eğitim çocukların sosyalleşmesini, dilsel gelişimini sağlamakta, çocukları hayat boyu öğrenmeye hazırlamaktadır. Bu kurumlarda verilen eğitim günde yaklaşık üç saat sürmektedir. Okulöncesi eğitim sınıfına katılım gönüllülük esasına dayalıdır (MOER, 2020). İsvaç'te okulöncesi eğitim, eğitim sisteminin bir parçası olmasına rağmen katılım zorunlu tutulmamıştır. Bununla okulöncesi eğitime devam etme oranı hayli yüksektir; 2014 yılında yapılan bir araştırmaya göre yaşları 1 ile 5 arasında değişen çocukların %80'i okulöncesi eğitim almaktadır (Reimers, 2020, s. 276). İsvaç'te okul öncesi kurumlarda temel amaç değerler, gelenekler, tarih ve din gibi öğelerden oluşan İsvaç'in kültürel mirasını öğrencilere aktarmaktır. Her ne kadar İsvaç kültürü yüzyıllar boyunca Hıristiyan inancı ve gelenekleriyle harmanlanmış olsa da okulöncesi kurumların mezheplerüstü bir müfredata sahip olması esastır ve gelenekler ya da kültür dini geleneklerden bağımsız bir biçimde ele alınır (Reimers, 2020, s. 276). Eğitim programının öncelendiği değerler arasında; insan hakları, demokrasi, bireysel özgürlük, fırsat eşitliği, toplumsal cinsiyet eşitliği, empati, açıklık ve zayıfların yanında olma gibi değerler sayılmaktadır. Noel ve Paskalya gibi dini bayramlar okulöncesi kurumlarda kutlanmakla birlikte bu bayramların dini yönlerine vurgu yapılmamaktadır. Bunun yerine bu bayramlar İsvaç kültürel bayramları olarak değerlendirilmekte ve çok dinli ve çokkültürlü okul ortamında öğrencilerin tamamının katılımıyla kutlanmaktadır (Reimers, 2020, s. 280). Buradan yola çıkarak dini değerlerin bir öğreti olarak ele alındığı değil de çocuğun manevi gelişimine katkıda bulunmada bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir.

İlkokul ve alt ortaöğretimi kapsayan zorunlu eğitim dönemine çoğunlukla 7 yaşında başlanmakta ancak ailelerin talebine göre 6 yaşında öğrenciler de kabul edilmektedir. Bu kademede zorunlu eğitim okulları, Sami dili konuşan öğrenciler için Sami Okulları, zihinsel engelli öğrenciler için özel eğitim okulu ve özel/bağımsız okullar bulunmaktadır. Zorunlu eğitimde amaç bütün öğrencilerin bilgi ve becerilerinin gelişimini, sosyalleşmesini

sağlamaktır. Bu kademede okul çalışmalarında zorlanan öğrencilere özel destek eğitimi de verilebilmektedir (MOER, 2020).

Yukarıda bahsi geçen “Serbest Zaman Merkezleri” okul öncesi ve zorunlu eğitim kademesindeki öğrenciler için yine bu kurumlarla işbirliği içinde görev yapması amacıyla kurulmuştur. Öğrenciler okul saatleri haricinde ve tatillerde bu merkezlere gelerek vakit geçirebilmektedir (OECD, 2016, s. 11).

İsveç’te üç yıl süren ortaöğretim, hükümetin çizdiği genel çerçevedeki eğitsel amaçlara uygun şekilde belediyelerin sorumluluğundaki okullarda gerçekleşmektedir. Belediyeler zorunlu eğitim çağını bitirmiş öğrenciler için ortaöğretim okullarında eğitim olanağı sağlamaktan sorumludur (OECD, 2016, s. 17).

İsveç’te yükseköğretim kademesinde üniversiteler, mesleki yüksekokullar ve kolejler de bulunmaktadır. Ayrıca özel yükseköğretim kurumları da mevcuttur. Ortaöğretim ve lise düzeyinde alınan notlar sonucu oluşan kredi puanı öğrencilerin yükseköğretime geçişlerinde önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte öğrenciler gitmek istedikleri Yükseköğretim kuruluna ait başvuru şartlarını yerine getirmek zorundadır. Kredi puanı yetmeyen yahut başvuru koşullarını sağlayamayan öğrencilere kredi puanlarını yükseltebilmeleri için “Yüksekokul Yeterlilik Sınavı” yapılmaktadır (OECD, 2016, s. 21). Bu sayede öğrenciye Yükseköğretim kurumlarına geçiş yapabilmesi için ikinci bir hak tanınmaktadır.

Tam Zihinsel Engelliler Eğitimi Okulu, Öğrenebilir Zihinsel Engelliler Okulu, Ortopedik Engelliler Okulu, Konuşma ve İtme Engelliler Okulu ve Görme Engelliler Okulu İsveç’te bulunan özel eğitime yönelik okullar arasında yer almaktadır. Çocuklar engel durumlarına göre belirtilen okullarda 10 yıl boyunca eğitim görmektedir. İsveç’te engellilerin normal bir hayat sürdürmelerinin sağlanması amaçlanmış ve bu hususta pek çok destek uygulaması yapılmıştır (MOER, 2020).

İsveç’te hayat boyu öğrenmenin bir parçası olan yetişkin eğitimi, merkezi ve yerel birimlerin sorumluluğunda olup belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle her belediye bünyesinde yetişkin eğitiminin düzenlenmesinden sorumludur. Öğrenme engelliler eğitimi, yetişkin eğitimi ve dil eğitimi olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Yetişkin eğitimi ve öğrenme engelliler eğitiminin amacı, bireylerin okulda edindikleri bilgilerin, deneyimlerin ve yeteneklerin geliştirilmesi iken; dil eğitiminin amacı göçmen vatandaşların İsveç dilini öğrenmesini sağlamaktır. Yetişkin eğitiminin dışında İsveç’te Tamamlama Okulları ve Halk Liseleri de bulunmaktadır (MOER, 2020).

1992 yılında eğitim politikasının değişmesiyle birlikte hükümet devlet haricinde özel okulların kurulmasına da imkân tanımıştır. Bu çerçevede “bağımsız okullar” olarak adlandırılan bu kurumlar dinî, Waldorf ve genel başlıkları altında gruplandırılabilir. Hristiyan, Yahudi ve Müslüman okulları dinî grubu oluşturmaktadır. Yine Bakanlığın

denetiminde bulunan bu okullarda dini öğretiden bağımsız olarak herkese açık olmaları şart koşulmuştur. Ayrıca devlet okullarında olduğu gibi aynı temel amaçlar hedeflenmektedir (Martensson, 2014, s. 8). Eğitimin içeriği genelde ortak ahlaki değerlere atıf yapmakta, özelde ise belli bir dine dayalı nitelikler barındırmaktadır. Bununla birlikte bu okullardaki imkanlar her bireyin erişimine açıktır.

İsveç Eğitim Sisteminin genel amacı cinsiyet, dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın çocukların eşit koşullarda eğitim almasını sağlamaktır. Ayrıca özel ihtiyaçlarının karşılanması, topluma uyumlu, sorumluluk sahibi, demokratik değerleri koruyan bireyler olmaları amaçlanmaktadır (Albayrak & Birinci, 2017, s. 24). Hem devlet okullarında hem de bağımsız okullarda demokratik değerlerin ve bireysel sorumluluğun vurgulanması birincil önem taşımaktadır. Günlük yaşama da baskın bir biçimde yansıyan temel değerlerde ise 'Hıristiyan geleneği' ya da 'Batı geleneği'ne referans yapılmaktadır. Ayrıca İsveç Eğitim Yasası objektiflik, tarafsızlık ve dine dayalı olmayan bir eğitim modelini benimsemekte ve bilim ve kanıtlanabilir deneyimler vurgulanmaktadır (Schreiner, 2014, s. 38). Ulusal okul sisteminin temel amaçları 1985 İsveç Okul Yasası'nın birinci bölümünde belirtilmiştir;

- Ülkenin hangi bölgesinde olursa olsun her okul kendisi ile eşdeğer okul türleri ile eşit eğitim vermekle yükümlüdür.
- Eğitimin amacı, aile ile işbirliği yaparak çocukların sorumluluk sahibi birer toplum üyesi ve yetişkin olma yönünde gelişimlerini desteklemektir.
- Bunu yaparken özel ilgiye muhtaç çocuklar da dikkate alınmalıdır.

Ekonomik nedenlerden ötürü kimsenin eğitim hizmetlerinden mahrum kalmaması adına lise ve üniversite öğrencileri için eğitimlerini finanse edecek çeşitli fonlar oluşturulmuştur (OECD, 2016, ss. 8-14).

3. İsveç Din Eğitimi

3.1. Din Eğitimi Tarihi

İsveç'te din eğitiminin tarihi 1686 yılında yürürlüğe giren 'İsveç Kilise Yasası'na kadar dayandırılabilir. Takip eden yıllardan 1900'lü yılların başına kadar ise İncil tarihi ve Hıristiyan öğretisi eğitim sisteminin temelini oluşturmuştur (Sjögren, 1963, s. 298). 1919 yılında din dersi genel olarak Hıristiyanlığı konu edinen bir ders haline gelmiştir (Niemi, 2018, s. 184).

1960'lı yıllarda din eğitiminin İsveç'te zorunlu hale getirilmesinin ardından 1990'lara kadar yapılan çeşitli reformlar din eğitiminin içeriğini ve karakterini değiştirmiştir. Başlangıçta 'Hıristiyanlık (Christianity)' olan dersin ismi 1962 yılında 'Hıristiyanlık Bilgisi (Knowledge about Christianity)', 1965 yılında 'Din Bilgisi (Knowledge about Religion)', 1980 yılında 'Yaşam ve Varoluş Hakkında Sorular ve Din Bilgisi (Human Questions in The Face of Life and Existence and Knowledge about Religion)' olarak güncellenmiş ve 1994 yılında yeniden 'Din Bilgisi' ismini almıştır (Alberts, 2010, ss. 276-277).

İsveç'te tarih boyunca din ve eğitim devletin gelişiminde sürekli iç içe olmuştur. 1593 yılında ülkede Evanjelik Lüteryan doktrini resmi din olarak kabul edilmiş, yalnızca Lüteryan din esasları çerçevesinde bir ideoloji oluşturulmuştur (Flesner, 2017, s. 20). Halkının çoğunluğu Evanjelik Lüteryan İsveç Kilisesi'ne bağlı olan İsveç'te din ve devlet ilişkilerinde 17. yüzyılda Kilise toplumun her alanında söz sahibidir (Kılıç, 2017, s. 229). 1842 yılına kadar, 'Kilise Yasası (1683)' gereğince İncil okumanın ve Lüteryan ilmiyal içeriklerinin öğretilmesi ailelerin ve yetkin kişilerin sorumluluğundadır. Ancak zamanla Kilise eğitimi devralmıştır. Öyle ki devlete ait ilk eğitim kurumları Kilise tarafından 1842 yılında kurulmuştur (Flesner, 2017, s. 21). Bir anlamda din eğitimi resmi eğitim kurumlarının oluşmasında ön ayak olmuştur.

18. ve 19. yüzyıllarda dini pratiklerde zaman içerisinde tanınan özgürlüklerle birlikte Kilise devlet üzerindeki hakimiyetini kaybetmeye başlamıştır (Kılıç, 2017, s. 229). 19. yüzyıldan itibaren tüm vatandaşların eğitim alma hakkı politik tartışmaların konusu olmuştur. Devletin liberal kesimleri genel eğitimin bireyin ve toplumun gelişimi açısından her bir vatandaş için gerekli olduğunu savunurken, muhafazakâr taraf bu durumun riskli olduğunu iddia ederek karşı çıkmıştır. Taraflar arasında ancak yeni kurulacak ilkokulların Hristiyanlık öğretilerine göre eğitim vermeleri şartıyla uzlaşma sağlanabilmiştir. Buna göre, Papaz tarafından yönetilecek ilkokulların temel hedefi öğrencileri birer İsveç Kilisesi üyesi olarak yetiştirmektir. Böylece din eğitimi 1883 yılından itibaren ailenin sorumluluğundan çıkarılarak tamamiyle devlet okulu bünyesine alınmıştır (Flesner, 2017, s. 21).

Sanayileşme ve şehirleşmeyle birlikte okullarda verilen eğitimin içeriği de değişmeye başlamıştır. Matematik, Fen ve Yabancı Dil derslerinin öneminin artmasıyla birlikte mevcut derslerin oranında değişikliğe gidilmiştir. 1905 yılına kadar Din Eğitimi dersinde bir değişiklik yapılmazken, bu süreçte demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi konularda çeşitli grupların etkisiyle bazı aileler çocuklarının İsveç Lüteryan Kilisesi ilkelere göre eğitilmesine karşı çıkmış, kendi inanç ilkeleri doğrultusunda eğitim veren okul açmayı tasarlamıştır (Flesner, 2017, s. 22). 1917 yılında mevcut siyasi otorite tarafından Kilise'ye bağlı yerel birimlerin mezhebin öğretilerine göre yürüttükleri eğitim sistemine son verilerek yetki yerel idari otoritelere devredilmiştir (Kılıç, 2017, s. 229). Okullarda birlik sağlamak amacıyla 1919 yılında yetkililer "İncil Tarihi ve İlmihali" adı altında verilen Lüteryan kaynaklı din eğitimi dersinin adını "Hristiyanlık" olarak değiştirmişlerdir. 1928 yılında ise ortaokul düzeyindeki din eğitimi dersinin adı "Hristiyanlık Bilimi" olarak değiştirilmiş ve içeriği yeniden düzenlenmiştir. Buna göre din eğitimi dersi müfredatı yalnızca İsveç Lüteryan Kilisesi öğretilerini doğrulayıcı niteliğini kaybetmiş, genel Hristiyanlık dini ilkelerini barındıran bir hal almıştır. 1946 yılı okul komisyonunda alınan kararla, öğretmenlerin din öğretiminde öğrencilerin özgeçmişlerini göz önünde bulundurarak eğitim vermeleri, özgür düşünceli, açık fikrli bireyler olmalarını hedeflemeleri esas alınmıştır. 1960 yılında dersin adı Hükümet Komisyonu tarafından "Din Bilimi" olarak değiştirilmiş, 1962 yılında da Hristiyanlık öğretileri haricinde yeni içerikler

dahil edilerek müfredatın objektif ve düşünce özgürlüğünü destekleyici nitelikte olabilmesi amaçlanmıştır. Devlet okullarında zorunlu olarak verilen din eğitimi müfredatında Hristiyanlık, kilise tarihi ve İncil konularıyla birlikte farklı kültürel ve tarihsel argümanlara da yer verilmiştir (Flesner, 2017, ss. 22-24).

İsveç din eğitimi dersindeki nesnelğe yönelik çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Etnik yönden çoğullaşan ve farklılıklar arz etmeye başlayan İsveç toplumunda bireyin kendi inancını özgürce yaşama hakkı olabileceği, ailelerin çocuklarına din eğitimi dersinin verilmesinde tercih haklarının olabileceği gibi konular dersin müfredatında değişiklik yapılmasını gerektirmiştir. Din hakkında süregelen tartışmalar ve küreselleşmenin de etkisiyle 1965 yılında yeniden düzenlenen ortaokul düzeyi din eğitimi müfredatında genel olarak şu başlıklara yer verilmiştir;

- Modern Çağda İnsanın Durumunun Analizi
- Manevi ve Ahlaki Sorunlar
- Hristiyanlık
- Dünya Görüşü Tartışması
- Varoluş Hakkında Dini Olmayan Tutumlar
- Hristiyanlık Harici Dinler

Özellikle “Dünya Görüşü Tartışması” başlığı altında din ve gerçeklikle ilgili sorgulamalar, Marx ve Freud gibi bilim adamlarının din hakkında görüşleri, din ve bilim, Hümanizm, Natürizm ve Varoluşçuluk konuları tartışılmıştır (Flesner, 2017, s. 24). 1970 yılından itibaren din eğitimi derslerinde ağırlıklı olarak “yaşamı sorgulama” ilkesine dayalı pedagojik yaklaşım tercih edilmiştir. Bu yaklaşım dünya görüşü, bireyin hayatın anlamı hakkında yorum ve kişisel dünya görüşü oluşturma tarzı ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Yaşamı sorgulama insan hayatı için temel şartları içeren varoluşsal sorgulamalardır. Aynı zamanda bireyin edindiği tecrübeleri genel yaşama yansıtmasıdır (Berglund J. , 2014, s. 177; Flesner, 2017, s. 25). Yaşamı sorgulama pedagojisi ile birlikte din eğitimi dersi belirli bir dine dayalı öğrenmeden fenomenolojik ve yorumlayıcı din eğitimi yaklaşımı yönünde evrilmiştir.

İsveç Hükümeti 2010 yılında yayınladığı bir kararla ‘mezheplerüstü’ eğitimin dini içeriğin tamamen kaldırıldığı anlamına gelmediğini bunun yerine öğrencilerin tek bir dini düşünce tarafından etkilenmemesi ve inanç kavramını sorgulaması anlamını taşıdığını ifade etmiştir. Buna göre din eğitimi dinlere dışardan bir bakış açısıyla yaklaşır ve sadece din hakkında konuşur (Niemi, 2018, s. 184). Dolayısıyla İsveç'te din eğitiminin hiçbir şekilde mezhebe dayalı bir referansta bulunamayacağı söylenilebilir.

Okullarda öğrencilerin dini inanç ve eylemlerle arasına keskin bir çizgi çekilmesine bir örnek olarak okul yılının sonunda Kilise’de tören yapılması verilebilir. Kilise her ne kadar bir mabed olsa da İsveç'te çeşitli sebepler için Kilise’de toplantılara katılmak dini bir eylemden ziyade geleneksel bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Fakat eğitim yılının

sonunda Kilise’de tören yapılması her yıl okulda belli bir dini inanca yer verilmesi açısından tartışmalara sebep olmaktadır. Bazı okullar bunu geleneksel bir ritüel olarak görmeye devam ettikleri için Kilise’de tören yapmaya devam ederken bazı okullar ise bu törenleri yapmamayı tercih etmektedir (Niemi, 2018, s. 185). Benzer bir biçimde okulda Yoga yapılması da toplum içinde tartışmalara sebep olmuş, Yoga yaparken kullanılan ‘Ohm’ ifadesi dini bir sözcük olduğu için okullarda kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin fikir ayrılıkları oluşmuştur. Fakat bu tartışmanın sonunda Hinduizm ile Yoga pratikleri arasında bir ayırım yapılarak Yoga’nın direkt olarak bir dini ritüel olmadığı sonucuna varılmıştır (Niemi, 2018, s. 186).

3.2. Günümüzde Din Eğitimi

Din Eğitimi dersi günümüzde eğitim programının içinde zorunlu olarak yer almaktadır fakat ders süresi ortaokul seviyesinde haftada 35 dakika sınırlıdır. Din dersi de diğer dersler gibi ölçme değerlendirme yapılır ve öğrenci dosyasında yer alır. Din dersi bütüncül bir yöntem izler ve kişisel tercihi ne olursa olsun tüm öğrenciler derse katılmak zorundadır. Dersten çekilme hakkı 1997 yılında kaldırılmıştır. Çünkü dersin tüm inançlara karşı nötr ve eşit bir bakış açısıyla yaklaşması esastır (von Brömssen, Ivkovits, & Nixon, 2020, s. 142).

İsveç’te din eğitimi ile ilgili gelişmeler genel eğitimdeki gelişmelere bağlıdır ve birbirlerini tamamlarlar. Tek bir dini bakış açısının varlığı yerine azınlıkların da eğitimden eşit bir şekilde faydalanmasını sağlayacak ‘okul herkes içindir’ bakış açısına paralel olarak dinlerüstü/mezheplerüstü bir bakış açısına geçiş yapılmıştır (Schreiner, 2014, s. 38). Din eğitimi dersi öğrenciye kendi hayat felsefesini oluşturmada rehberlik etmesi amacıyla mesafeli, analitik ve çok yönlü bir tarzda verilmektedir (Osbeck, 2020, s. 143).

İsveç milli eğitim programına göre din eğitimi programın üç temel üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; yaşam ve yaşamın yorumlanması, ahlak ve inanç ve son olarak gelenek. Bu temel dayanaklar ışığında eğitimin amacı; ‘bireyin kendisini, yaşamını ve kendisini içinde yaşadığı çevreyi anlaması ve sorumluluk sahibi olacak biçimde kendini geliştirmesi’ olarak belirlenmiştir (von Brömssen & Olgaç, 2010, s. 123).

İsveç’te din dersi programdaki diğer dersler gibi bilimsel bir bakış açısına sahiptir ve *dini çalışmalar yaklaşımına* dayanmaktadır. Din eğitiminin; insanlar arasındaki farklılıklara ve yaşam tarzlarına karşı açık olması ve öğrencilerin kültürel çeşitlilikle tanımlanan bir toplumda yaşadıkları ile ilgili farkındalık geliştirebilmelerine olanak sağlaması beklenmektedir. Bu bakımdan din eğitiminin; toplumun, kültürün ve bireylerin farklılıklarını kabullenmeyi çıkış noktası olarak belirlediği söylenebilir (von Brömssen, Ivkovits, & Nixon, 2020, s. 142).

Aynı zamanda bireyin varoluşsal sorunları anlamlandırması ve başka insanların varoluşsal soruları ile ilgili farkındalık geliştirmesi eğitim programının odaklandığı temel noktalardandır (Liljestrand, 2017, s. 318).

Araştırmalar İsveç'te devlet okullarındaki din eğitimi derslerinde materyal kullanımına sıklıkla başvurulduğunu göstermektedir. Derslerden materyal olarak; ders kitapları, fotoğraflar, belgeseller, kutsal metinler, televizyon haberleri, gazete makaleleri, sanat eserleri, filmler, sosyal medya içerikleri ve müzik kullanılmaktadır. İsveç'te din derslerinde çok geniş bir materyal kullanımının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte materyal kullanımının öğrencilerin dinlerle ilgili bilgileri edinirken çok önemli bir yere sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Broberg, 2020, s. 48).

3.3. Din Eğitimi Programı

Eğitim Sözleşmesi ülkenin her yerindeki eğitimin birbirine eşdeğer olması gerektiğini şart koşmaktadır. Fakat bu eşdeğerlik birbirinin aynısı olma durumu değildir. Aksine ülkenin tamamında birbirinin tıpatıp aynısı olan bir eğitim mümkün de değildir. Ulusal hedefler normları ve eşdeğerlik durumunu belirler. Bunun dışında öğrencilere sunulacak eğitimin ayrıntıları ile ilgili okullar sorumluluk almaktadır (Skolverket, 2018, s. 13). Öğrencilerin zorunlu eğitimi tamamladıklarında sahip olacakları normlar ve değerler genel hedeflerle belirlenmiştir.

Eğitim programında, insanların yüzyıllar boyunca evreni anlamlandırma çabasının bir parçası olan dinlerin ve dünya görüşlerinin öğretilmesinin günümüzde çoğulculukla tanımlanan toplumlarda insanlar arasında karşılıklı anlayış geliştirmek için gerekli olması din eğitimi de gerekli kılmaktadır.

3.3.1. Sınıf Düzeylerine Göre Eğitimin Temel İçeriği

Sınıf düzeylerine göre öğrenme alanları ve bu öğrenme alanlarında işlenecek ana konular İsveç Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan eğitim programında ayrıntılarıyla yer almaktadır. Eğitim programında sınıf düzeyleri ayrı ayrı değil gruplar halinde yer almaktadır. Buna göre 1-3, 4-6 ve 7-9 sınıf düzeylerinde din eğitimi ile ilgili öğrenme alanları ve ana konulara aşağıda yer verilmiştir (Berglund J. , 2014, ss. 168-171; Skolverket, 2018, ss. 218-226).

3.3.2. 1-3 Sınıf Düzeylerinde Öğrenme Alanları

İsveç okullarında 1 ve 3. sınıflar arasında din eğitimi ile ilişkilendirilen içerikler sosyal eğitim konuları olarak yer almaktadır. Bu sınıf düzeylerinden *birlikte yaşam* temel alanında öğrencilerin; geçmiş yıllara ait söylenceler ve hikayeler, seyahat etmenin insana etkileri, öğrenciler için önem arz eden iyi ve kötü, doğru ve yanlış, arkadaşlık, cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ilişkiler gibi günlük yaşam durumları, öğrencilerin yaşadıkları çevrede; okul, sanal dünya veya spor etkinlikleri gibi alanlarda karşılaştıkları normlar ve kurallar ve son olarak trafik kuralları yer almaktadır.

1-3 sınıf düzeyinde *yaşanılan çevre* temel alanında; çevre sorunları ve iklim krizi, yaşanılan bölgenin tarihi, geçmişte Hıristiyanlığın okul ve yaşanılan çevre üzerindeki etkileri,

yaşanılan bölgede dini alanlar ve mabedler, toplumun sağlık, acil durumlar ve okul ile ilişkisi ve son olarak meslekler ve yerel etkinlikler yer almaktadır.

Dünyada yaşam temel alanında; yerküre, insanlığın kökeni, tarihi çağlar, günümüzden geçmiş anlamak, Nordik mitolojisinde tanrılar ve kahramanlar hakkındaki söylenceler, Hıristiyanlık, İslam ve Yahudilikten bazı seremoniler, semboller ve söylenceler, trafik, enerji ve yiyeceklerle ilgili çevre sorunları, Çocuk Hakları Bildirgesi ve bazı temel insan hakları, toplantı düzenleme, para ve kullanımı, farklı medyalarından güncel sosyal sorunlar olarak belirlenmiştir.

Gerçekliği keşfetme temel alanında ise; görüşme, gözlem ve ölçüm gibi bilgiyi arama yolları, uzamsal anlayış, zihin haritalarını kullanma, dijital araçlar olsun ya da olmasın adres bulabilme, zaman kavramı.

Tablo 3. 1-3 sınıf düzeyinde öğrenme alanları ve ana konular

Öğrenme Alanı	1-3 Sınıf Düzeyi
Birlikte yaşam	Tarihi hikayeler, iyi-köyü ve doğru yanlış gibi kavramlar, toplumsal cinsiyet rolleri ve okul-trafik kuralları
Yaşanılan çevre	Çevre sorunları, Hıristiyanlık'ın çevre üzerindeki etkileri, içinde yaşanılan bölgede dini mekanlar
Dünyada yaşam	Dünya tarihi, Nordik mitolojisi, büyük dünya dinlerinde seremoniler, semboller ve söylenceler, insan hakları
Gerçekliği keşfetme	Bilgiyi arama yolları

Eğitim programında kazanımlar ile birlikte ilk üç yıllık dönemin sonunda öğrencilerin ulaşması gereken öğrenme çıktıları da belirlenmiştir.

3. yılın sonunda öğrenme çıktıları

- Öğrencilerin; günlük yaşam kuralları, temel insan hakları ve çocuk hakları ile ilgili bilgi sahibi olması ve bunlara okul ve aile yaşantılarından örnekler verebilmesi gereklidir. Öğrencilerin toplantı düzenlemenin gerekliliklerini, ödeme yapma ve belli ürünlerin fiyatlarını bilmesi gereklidir. İçinde buldukları çevrenin ve doğanın insanların günlük yaşamlarına etkilerini bilir. Çevrelerinde var olan yerel etkinliklere ve mesleklerle örnekler verir. Öğrenciler göç etmenin sebeplerini ve göçün insan yaşamı üzerindeki etkilerini anlatır. İnsanların günlük yaşamlarındaki aktivitelerin çevreye ve doğaya etkisini bilir. Yakın çevrelerindeki trafik alanlarında var olan tehlikeli noktaları bilir ve riskleri en aza indirerek güvenli bir şekilde davranış geliştirir.
- Öğrenciler yaşadıkları bölgenin tarihini ve önceki çağlardaki insanların yaşam şartlarını araştırabilir; bugünkü yaşam ile geçmişteki yaşam arasında basit

karşılaştırmalar yapabilir. Geçmiş zamandan kalma eserlerin ya da sözlü mirasın doğadaki ve dildeki yansımalarını tanımlar.

- Öğrenciler kendi ilgi alanlarına giren önemli konuları tartışır. Öğrenciler dini ibadet yerlerini tanımlar ve bunları yaşadıkları bölgedeki ibadet yerleri ile ilişkilendirir. Öğrenciler Hıristiyanlık, İslam ve Yahudilik ile ilgili dini seremonilere, sembollere ve öğretilere örnekler verir. Öğrenciler İncil'deki ve farklı mitolojik söylencelerdeki tanrı ve kahramanları tanırlar. Öğrenciler Hıristiyanlık'ın geçmişte okul ve yaşadıkları çevre üzerindeki etkilerine örnekler verir.
- Öğrenciler kendilerini ifade etme, yorum yapma ve soru sormanın farklı yollarını bilir ve doğa ve toplum ile ilgili basit araştırmalar yapabilir. İçinde yaşadığı çevreyi tanırlar önemli olan bölgeleri ve ülkeleri harita yardımıyla tanımlayabilir.

3.3.3. 4-6 Sınıf Düzeylerinde Öğrenme Alanları

4, 5 ve 6. sınıflarda din ile ilgili eğitimin içermesi gereken temel alanlardan *dinler ve diğer dünya görüşleri alanı*; ritüeller ve dini etkinlikler, Hıristiyanlık, İslam, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm'de kutsal mekanlar; Hıristiyanlık ve diğer dünya dinlerinde ritüellerin ve dini etkinlikleri arkasında yatan fikirler; eski İskandinav ve Sami inancından öğretiler ve son olarak din ve dünya görüşü kavramları konularını içermektedir.

Bir başka öğrenme alanı olan *din ve toplum* geçmişte ve günümüzde Hıristiyanlık değerlerinin ve kültürünün İsveç toplumu için önemi, Hıristiyan dini bayramları ve şarkılar ve eski İskandinav inancının günümüz toplumundaki izleri konularından oluşmaktadır.

Kimlik ve yaşam konuları öğrenme alanı yaşamda neyin önemli olduğu ve iyi bir arkadaşın ne demek olduğu popüler kültürde nasıl tanımlanmaktadır; sevgi ve ölümden sonra yaşam farklı din ve dünya görüşlerinde nasıl tanımlanmaktadır ve dinler ve diğer dünya görüşleri kişinin kimliği, yaşam tarzı ve grup bağları ile nasıl ilişkilidir konularını içermektedir.

Son olarak *etik* öğrenme alanı; doğru, yanlış, eşitlik ve dayanışma gibi bazı etik kavramları; kimlik, erkek ve kız rolleri, toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsellik, cinsel yönelim, dışlama ve hak ihlali gibi bazı günlük ahlaki problemleri ve iyi bir yaşam nasıl olmalıdır ya da iyi olmak ne demektir gibi sorulara yer vermektedir.

6. yılın sonunda öğrenme çıktıları

- Öğrenciler; dünya dinleriyle ilişkili olan kutsal mekanlar, bölgeler, kaideler ve ritüeller ile çok iyi bilgi düzeyine sahip olur ve güçlü ve dengeli bir biçimde dünya dinleri arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ifade eder. Ayrıca dünya dinlerinin sahip olduğu temel dini ifadeler ve ana düşünceler arasında ilişkiler kurar.
- Eski İskandinav inancı ve Sami inancının temel özelliklerini bilir ve bunların günlük hayattaki yansımalarına örnekler verir.

- Öğrenciler Hristiyan gelenekleri ve bayramlarını tanımlar ve bunların geçmişte ve günümüzde İsveç kültürel ve sosyal hayatı üzerindeki etkileri ile ilgili çok gelişmiş ve güçlü kıyaslamalar yapar.
- Öğrenciler farklı bağlamlarda ortaya çıkan yaşamın anlam ve amacı ile ilgili soruları çok dengeli bir biçimde muhakeme eder ve dinlerin ve dünya görüşlerinin farklı insanlar için ne anlam ifade ettiğini ve yaşamı anlamlandırma çabasına dönük muhakeme yetenekleri, daha derin ve geniş düşünceleri üzerindeki etkilerini bilir.
- Öğrenciler günlük ahlaki sorular ve iyi eylemler yapma ile ilgili gelişmiş bir muhakeme yeteneğine sahip olur. Öğrenciler bu muhakeme yeteneklerini daha derin ve geniş bir alanda ve fonksiyonel bir biçimde kullanma ile ilgili derinlemesine düşünür.
- Öğrenciler dinler ve diğer dünya görüşleri ile ilgili bilgileri farklı kaynaklardan oldukça işlevsel bir biçimde araştırarak bilgilerin ve kaynakların kullanılabilirliği ile ilgili çok iyi bir muhakeme geliştirirler.

3.3.4. 7-9 Sınıf Düzeylerinde Öğrenme Alanları

7, 8 ve 9. Sınıf düzeylerinde din eğitimi ile ilgili temel içerikler bir önceki seviyedeki öğrenme alanları ile aynıdır. Bunlardan ilki olan *din ve diğer dünya görüşleri* öğrenme alanı; Hıristiyanlığın ana fikirleri ve belgeleri ve Protestanlık, Katoliklik ve Ortodoksluk'un ayırt edici özellikleri; İslam, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm'in ana fikirleri ve belgeleri; günümüz toplumunda dünya dinlerinin farklı yorumları ve pratikleri; dünya dinlerinin tarihsel gelişimlerinin ana özellikleri; yeni dini akımlar, yeni dindarlık ve özelik dindarlık ve bunların ifade ediliş şekilleri; Hümanizm gibi seküler dünya görüşleri konularını kapsamaktadır.

Din ve toplum öğrenme alanı bu seviyede; tek bir kiliseden dini çoğulculuk ve sekülerizme İsveç'te Hıristiyanlık; farklı zaman ve mekanlarda toplum din ilişkisi; eleştirel bir bakış açısıyla bazı politik olaylarda ve çatışmalarda dinin rolü; seküler ve çoğulcu toplumlarda dini ifade etme özgürlüğü, cinsellik ve toplumsal cinsiyet rollerine bakış gibi konularda tartışmalar ve fırsatlar konularını içermektedir.

Kimlik ve yaşam konuları öğrenme alanında; yaşamın amacı, ilişkiler, cinsellik gibi yaşamı ilgilendiren konular popüler kültür tarafından nasıl tanımlanmaktadır; dinler ve dünya görüşleri bireyin kimliğini ve yaşam tarzını nasıl etkilemektedir; vaftiz ve kiliseye kabul töreni gibi ayinler ve bunların kimlik oluşturma ve topluluk duygusu üzerindeki dini ve seküler etkileri konuları yer almaktadır.

Son olarak *etik* öğrenme alanı günlük ahlaki ikilemler; iyi yaşam ve iyi insana dair görüşlerin farklı ahlaki gerekçelendirmeler ile ilişkisi bazı dinlerde ve dünya görüşlerinde ahlaki problemler ve bireyin bakış açısı; sürdürülebilir gelişim, insan hakları ve özgürlük ve

sorumluluk gibi demokratik değerlerle ilişkili olan ahlaki kayramlar konularını içermektedir.

Tablo 4. 4-6 ve 7-9 sınıf düzeylerinde öğrenme alanları ve ana konular

Öğrenme Alanı	4-6 Sınıf Düzeyi	7-9 Sınıf Düzeyi
Din ve diğer dünya görüşleri	Hıristiyanlık ve diğer dünya dinlerinde ibadetler ve kutsal mekanlar	Hıristiyanlık ve mezhepleri, dünya dinleri, seküler dünya görüşleri
Din ve toplum	Eski İskandinav dinlerinin ve Hıristiyanlık'ın İsveç toplumu üzerindeki etkileri	Din ve dünya görüşlerinin İsveç toplumu üzerindeki etkileri
Kimlik ve yaşam konuları	Arkadaşlık, sevgi, ölümden sonra yaşam ve bunların bireysel kimlik ve toplum ile ilişkisi	Kimlik kazandırmada dinin ve seküler bakış açılarının rolü
Etik	Bazı ahlaki yargılar, toplumsal cinsiyet eşitliği ve iyi bir yaşam kurma	Ahlaki yargılar, ikilemler ve demokratik değerler ve bunların din ve sekülerlik ile ilişkisi

9. yılın sonunda öğrenme çıktıları

- Öğrenciler farklı dinlere ait düşünceler, dokümanlar ve dini ifade ve eylemler arasındaki ilişkiyi gösterip açıklayacak bir biçimde Hıristiyanlık ve diğer dünya dinleri ile ilgili çok iyi bir bilgi birikimine sahip olurlar. Buna ek olarak dinler ve dünya görüşlerinin farklı ve benzer yönlerini çok iyi bir şekilde açıklayabilirler.
- Öğrenciler dinlerin sosyal durumları ve sosyal durumların da dinleri nasıl etkilediklerini ve karmaşık sosyal olaylarda dinin etkilerini çok iyi bir biçimde muhakeme ederler.
- Öğrenciler farklı durumlarda dinin kişiliği şekillendirme ve yaşamın anlamı ile ilgili soruları cevaplandırma ile ilgili özelliğini derin bir kavrayışla açıklarlar.
- Öğrenciler ahlaki kuralları ve değerleri çok güçlü bir muhakeme ile temellendirir ve tartışır ve ahlaki konseptleri ve modelleri işlevsel bir biçimde kullanır.

3.4. Din Dersi Öğretmeni Yetiştirme Programı

İsveç'te öğretmenlerin eğitimi verilen eğitimin yaş aralıklarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Buna göre okul her yaş grubu için farklı eğitim alanında da uzmanlaşmaktadırlar. Okul öncesi ve ilkokul dönemi öğretmenleri 4 yıllık bir eğitim almakta, bunun 2 yılında çeşitli konularda uzmanlaşmaktadırlar. Bu konular üniversitelere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin Gothenburg Üniversitesi'nde din, tarih, coğrafya ve vatandaşlık konularını içeren "Sosyal Çalışma Konuları" adı altında ders verilmektedir (Osbeck & Skeie, 2014, s. 256).

İsveç Kilisesi'ne bağlı din eğitimlerinin verildiği kurumlarda Uppsala Üniversitesi ve Lund Üniversitesi'nde eğitim almış din adamları görev yapabilmektedir. Farklı dini eğitim veren kurumlarda yine o dine mensup din adamları eğitim verebilmektedir. Ancak İsveç'te, Almanya ve Avusturya ülkelerinde olduğu gibi Müslüman okullarında İslam Din Eğitimi dersini verebilecek öğretmen yetiştirme programları bulunmamaktadır. Bu okullarda Müslüman ülkelerde eğitim almış kişiler yahut bu alanda bir diploma sahibi olmayan gönüllüler öğretmenlik yapmaktadır (Berglund J. , 2016, s. 113).

4. İsveç'te Din Eğitimi ile İlgili Tartışmalar

İsveç'te din eğitimi seküler ve çoğulcu olarak tanımlanmaktadır. Bu durum dinlere karşı eşit uzaklıkta olunması gerektiğini vurgular. Fakat İsveç'te din dersleri ayı zamanda kültürel mirasın aktarıldığı bir alan olarak da kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak Hıristiyanlık gelenekleri ve değerleri öncelenmekte Hıristiyanlık dışındaki din ya da dünya görüşleri 'öteki' olarak nitelendirilmektedir (von Brömssen, Ivkovits, & Nixon, 2020, s. 142).

İsveç'te yürütülmekte olan din eğitimi öğrencilerin kişisel gelişimlerini ve yaşamla ilgili varoluşsal sorunlara cevap arayışlarını desteklemek yerine bilgi aktarımı ve farklı inançların analizi ile sınırlı kalması yönünden eleştirilmektedir (von Brömssen, Ivkovits, & Nixon, 2020, s. 143).

Din eğitimi ile ilgili en tartışmalı konulardan bir tanesi dine dayalı özel okulların varlığı ile ilgilidir. Öğrencilerin toplumu tek tip bir kültür olarak kabul eden İsveç okullarında inançlarını yitirip kültürel ve dini olarak kendi gruplarına yabancılaşacakları düşüncesiyle 1992 yılından itibaren özel okullar kurulmaya başlanmıştır. Bu okulları destekleyenler bu tip özel okulların çocuklarının kimlik gelişiminde daha zengin ve güvenli bir deneyim sağladığını düşünmektedirler. Bununla birlikte bu okullar toplumdaki ayrımcılığı arttırması ve toplumsal bütünleşmeyi engellemesi yönünden eleştirilmektedir (von Brömssen & Olgaç, 2010, 2. 130).

Din eğitiminin öğrenme çıktıları öğrenme programında; 'Hristiyanlığı, diğer dinleri ve farklı dünya görüşlerini ve bunların kullanımını analiz etme; dinlerin toplumdan ve toplumun dinlerden nasıl etkilendiğini analiz etme; kendi ve ötekinin kimliği ile ilgili sorunları ve yaşam ile ilgili problemleri derinlemesine düşünme; etik konsept ve modellere göre ahlaki problemleri ve değerleri tartışma; dinler ve dünya görüşleri ile ilgili araştırma yapma ve kaynakların güvenilirliğini değerlendirme.' şeklinde yer almaktadır (Skolverket, 2018, s. 218; von Brömssen, Ivkovits, & Nixon, 2020, s. 142).

Din dersi diğer alanlar gibi zorunlu eğitim müfredatında yer almakta ancak mezheplerüstü yaklaşıma dayalı eğitim metodu tercih edilmektedir. Bu dersin içeriği yine devlet tarafından belirlenmekte ve gerektiği takdirde öğretmenler farklı din mensubu üyeleri dinlerini tanıtmak amaçlı derse davet edebilmektedir. Bununla birlikte özel okullarda

mezhepsel yaklaşımın benimsendiği din eğitimi de verilebilmektedir. Öğrencilerin bu eğitime katılımlarının gönüllü olması esasına dayalı olarak müfredatta çeşitli dini sembollere yer verilmekte ve ayrıca ibadet saatleri de oluşturulabilmektedir. Bu okulların faaliyetleri diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi "Ulusal Eğitim Ajansı"nın denetimindedir (Kılıç, 2017, ss. 241-242).

İsveç'te belirli bir dine/mezhebe dayalı eğitim yaklaşımının esas alındığı İslam dinine yönelik din eğitimi dersi "Müslüman Okulları" olarak adlandırılan özel eğitim kurumlarında verilmektedir. Bu okullarda, diğer resmi eğitim kurumlarında olduğu gibi zorunlu müfredat dersleri verilmekle birlikte onlardan farklı olarak haftada 1 ila 3 saat İslami konular işlenmektedir. İsveç eğitim sistemine uygun olarak karma sınıflarda eğitim verilmektedir. Okullar devlet tarafından finanse edilmektedir. Bunun için bir dine/mezhebe dayalı olmayan din eğitimi dersini de içeren tüm müfredat derslerinin verilmesi ve ulusal aslı değerlerin öğrencilere benimsetilmesi zorunlu tutulmaktadır (Berglund J. , 2016, ss. 109-113).

Yapılan bir araştırmaya göre İsveç'te yaşayan Müslüman ailelerin devlet okullarında verilen din eğitimi dersinin içeriğinde İslam dinine yönelik ön yargılar ve yanlış ifadelerin bulunması, öğrencilerin dini kimlikleri ile ilgili bazı hususların dikkate alınmaması ve ebeveynlerin okul idarecileri ile yaşadıkları iletişim sorunları nedeniyle "Müslüman Okulları"ni tercih ettikleri belirtilmiştir. Bu durum İsveç din eğitimi dersinin tarafsızlığına yönelik bir eleştiri mahiyetinde başka araştırmalarda da öne sürülmektedir. Hatta teorik olarak müfredatta herhangi bir dini inanca öncelik tanınmadığı ifade edilse de uygulamada farklı dünya görüşü yaklaşımları ve uygulamalarına yönelik bir dışlama bulunduğu iddia edilmektedir (Berglund A. J., 2014, s. 440).

Sonuç

İsveç seküler bir toplum yapısına sahip olmasının yanında zorunlu din dersinin programda yer almasıyla dikkat çeken ülkelerden bir tanesidir. Toplumun büyük bir kısmının kendilerini dinsiz olarak tanımlamalarına rağmen din eğitiminin zorunluluğu büyük tartışmalara yol açmamaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi din dersinin farklı din ve dünya görüşlerine karşı tarafsız bir tutum sergilemesi ve öğrencileri herhangi bir dine mensup olma konusunda zorlamamasıdır. Dersin en önemli amacı dünyada var olan dinler ile ilgili öğrencileri bilgilendirmektir. Bu yolla öğrencilerin kendilerini, içinde yaşadıkları toplumu daha iyi tanıyacakları ve iletişim becerilerini geliştirecekleri düşünülmektedir.

Dersin zorunluluğu ile ilgili tartışmalar olmasa bile dersin içeriği ya da okullardaki dini uygulamalarla ilgili sık sık tartışmalar yaşanmaktadır. Okullarda ders kapsamında dini pratiklerin yapılıp yapılamayacağı, ibadet yerlerine gidildiğinde din adamlarının öğrencilerle kuracağı iletişim ve öğretmenlerin kullandığı dilin sık sık gündeme geldiği görülmektedir. Dersin varlığı seküler toplum yapısını tehdit etmezken özellikle ders dışı

aktivitelerin dini uygulamalar içermesinin kamuoyunu ikiye böldüğü söylenebilir. Bu durumu sakıncalı görenler öğrencilerin dini uygulamalara dahil edilmelerinin onların bir dinin inanırı olma yönünde teşvik edici bir durumla karşı karşıya kalmalarına sebep olduğunu savunmaktadırlar. Bu ise özgür ve bilimsel eğitim öğretim ihtiyacıyla ya da eğitimin temel amaçlarıyla çelişen bir sorunsal alan haline dönüşmektedir.

İsveç'te yürütülen din eğitimi faaliyetleri ile ilgili bir başka sorunsal alan ise 'bağımsız okullar'dır. Bu okullar genellikle farklı dini cemaatler tarafından açılmaktadır. Ders kapsamında dini pratikler yapılamıyorken ders dışında ya da okul dışı çeşitli etkinliklerde dini uygulamalara sıklıkla yer verilmesi İsveç din eğitimi politikalarıyla çelişiyor gibi görünmektedir. Bu yüzden bu sorun güncel olarak tartışılmakta ve bağımsız okulların faaliyetlerinin durdurulması gibi çeşitli çözümler gündeme gelmektedir.

İsveç'teki din eğitiminin; öğrencilerin farklı dinler ve seküler düşünceler hakkında bilgilenmesini ve eleştirel bir bakış açısıyla dinleri, bu dinlerin pratiklerini ve sosyal yansımalarını değerlendirmelerini sağlayacak becerilerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Böylece öğrencilerin farklılıklara açık bir dünya görüşü geliştirdikleri söylenebilir. Bu yolla öğrencilerin sosyal becerilerinin gelişmesine ve evrensel değerlerden haberdar olmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İsveç'te yürütülen din eğitimi faaliyetlerinin bütün dinleri ve dünya görüşlerini içermesi çokkültürlü ve çok dinli öğrenme ortamlarında bütün öğrencileri kapsamı açısından mezhebe bağlı din eğitiminin yapıldığı öğrenim sistemlerine örneklik teşkil edebilir. Farklılıkların bir arada birbirlerinden öğrendiği bir din eğitimi sisteminde öğrencilerin farklılıklardan çok benzerliklere odaklanarak barış kültürünün kurulması ve devam etmesine katkı sağladıkları söylenebilir.

Türkiye de din eğitiminin zorunlu olduğu seküler bir ülke olarak İsveç'e benzer bir konumdadır. Fakat Türkiye'de İslam dinine mensup olmayanların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulması öğrenme ortamlarında çok dinli bir yapının oluşmasını engellemektedir. Zaten öğrenme programına bakıldığında da İslam dışındaki dinlerle ilgili oldukça sınırlı düzeyde kazanımın var olduğu görülmektedir. İsveç örneğinde olduğu gibi farklı din ve dünya görüşlerine mensup kişilerin eğitim ortamına katılımının tanışma kültürünün kurulması için önemli bir başlangıç olacağı öngörülebilir.

Kaynakça

- Albayrak, E., & Birinci, M. (2017). Sosyal devlet modelleri: sosyal demokrat model, İsveç-Norveç Örneği. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(1), 64-100.
- Alberts, W. (2010). The academic study of religions and integrative religious education in Europe. *British Journal of Religious Education*, 3(32), 275-290.

- Berglund, A. J. (2014). İsveç'te devlet destekli İslami okullarda İslami dini eğitim: sekülerleşmenin bir işareti mi, değil mi? *100. Yılında İmam-Hatip Liseleri* (ss. 421-443). İstanbul: DEM Yayınları.
- Berglund, J. (2014). Swedish religion education: Objective but marinated in lutheran protestantism? *Temenos - Nordic Journal of Comparative Religion*, 2(49), 165-184.
- Berglund, J. (2016). Islamic religious education in Muslim schools: A translation of Islam to the Swedish school system. J. Berglund, Y. Shanneik, & B. Bocking içinde, *Religious Education in a Global-Local World* (C. 4, ss. 109-121). Switzerland: Springer International Publishing.
- Berglund, J. (2018). Islamic education in Europe: An opportunity for equal rights or a way to control Islam? M. Pirner, J. Lahnemann, W. Haussmann, & S. Schwarz (Ed.). İçinde *Public Theology, Religious Diversity, and Interreligious Learning* (ss. 158-170). New York: Routledge.
- Berglund, J., Shanneik, Y., & Bocking, B. (2016). Introduction. J. Berglund, Y. Shanneik, & B. Bocking (Ed.). İçinde *Religious Education in a Global-Local World* (C. 4, ss. 1-10). Switzerland: Springer International Publishing.
- Broberg, M. (2020). The use of teaching materials in religious education in Sweden: a quantitative analysis of Swedish religious education teachers' reported use of teaching materials in RE classrooms. *British Journal of Religious Education*, 1(42), 45-55.
- Cush, D. (2016). What have we learned from four decades of non-confessional multi-faith religious education in England? Policy, curriculum and practice in English education 1969-2013. J. Berglund, Y. Shanneik, & B. Bocking (Ed.) İçinde *Religious Education in a Global-Local World* (C. 4, ss. 53-70). Switzerland: Springer International Publishing.
- Flesner, K. K. (2017). *Discourses of religion and secularism in religious education classrooms*. Trollhattan, Sweden: Springer International Publishing.
- Kılıç, S. (2017, Aralık). İsveç'te din ve devlet ilişkilerinin sekülerleşme bağlamında incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (46), 221-251.
- Liljestrand, J. (2017). Education for citizenship in Swedish RE—approaches and dilemmas in teachers' talk. *Religion & Education*, 3(44), 317-330.
- Magnusson, G. (2020). Inclusive education and school choice lessons from Sweden. *European Journal of Special Needs Education*, 35(1), 25-39.

- Martensson, U. (2014). "Public Islam" and the nordic welfare state: Changing realities? *Tidsskrift for Islamforskning*, 8(1), 4-55.
- MOER. (2020, Ekim 03). *Ministry of education and research*. government offices of Sweden: <https://www.government.se/government-of-sweden/ministry-of-education-and-research/> adresinden alındı.
- Niemi, K. (2018). Drawing a line between the religious and the secular: The cases of religious education in Sweden and India. *Journal of Beliefs and Values*, 2(39), 182-194.
- OECD. (2016). *Country background report: Sweden*. Ministry of Education and Research.
- Osbeck, C. (2020). İsveç'te değerler ve din eğitimi. R. Kaymakcan, N. Tınaz, Z. Ş. Altın, M. Zengin, A. Y. Okudan, & H. Yiğit (Dü.), içinde *Değerler ve Eğitimi - II Sempozyum Bildirileri Kitabı* (ss. 141-148). İstanbul: DEM Yayınları.
- Osbeck, C., & Skeie, G. (2014). Religious education at schools in Sweden. M. Jaggel, M. Rothgangel, & G. Skeie (Ed.). içinde *Religious Education at Schools in Europe* (ss. 237-266). V&R Unipress.
- Reimers, E. (2020). Secularism and religious traditions in non-confessional Swedish preschools: Entanglements of religion and cultural heritage. *British Journal of Religious Education*, 275-284.
- Schreiner, P. (2002). Religious education in the european context. L. Broadbent, & A. Brown (Ed.). içinde *Issues in Religious Education* (ss. 82-93). London: RoutledgeFalmer.
- Schreiner, P. (2014). Religious education in Europe. M. Rothgangel, T. Schlag, & F. Schweitzer (Ed.). içinde *Basics of Religious Education* (ss. 161-178). Germany: V&R Unipress.
- Schreiner, P. (2014). Swedish religious education in the context of a European perspective. *Föreningen Larare i Religionskunskap*, 10(12), 33-44.
- Sjögren, J. (1963). Religious education in Sweden. *Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association*, 3(58), 298-328.
- Skolverket, (. N. (2018). *Curriculum for the compulsory school, preschool class and school-age educare 2011 (Revised 2018)*. Stockholm: Swedish National Agency for Education.
- Sutherland, S. (2020, Ekim 04). *Sweden*. Official site of Sweden: <https://sweden.se/society/10-fundamentals-of-religion-in-sweden/> adresinden alındı.

- von Brömssen, K., & Olgaç, C. R. (2010). Intercultural education in Sweden through the lenses of the national minorities and of religious education. *Intercultural Education, 21*(2), 121-135.
- von Brömssen, K., Ivkovits, H., & Nixon, G. (2020). Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - A Three-country policy comparison. *Journal of Beliefs & Values, 41*(2), 132-149.
- World Christian Database. (2020, Ekim 04). *Quality data on religion*. The association of religion data archives: https://www.thearda.com/internationalData/countries/Country_215_2.asp adresinden alındı.